

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๘

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์)

วัดบวรนิเวศวิหาร

ภูมิลำเนาเดิม	พระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล กับเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก
วันประสูติ	วันพฤหัสบดี ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ในรัชกาลที่ ๒
วันสถาปนา	วันศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีกุน ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๔ ในรัชกาลที่ ๕
วันสิ้นพระชนม์	วันพฤหัสบดี ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ ในรัชกาลที่ ๕
พระชนมายุ	๘๑ พรรษา
ทรงดำรงตำแหน่ง	
สมเด็จพระสังฆราช	๑๐ เดือนเศษ

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าฤกษ์ ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๑๘ ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล กับเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒

ทรงผนวช

พ.ศ. ๒๓๖๕ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (มี) ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ในสำนักพระญาณสมโพธิ (รอด) เมื่อทรงผนวชได้ ๔ พรรษา ทรงประชวรไข้ทรพิษ จึงต้องลาผนวชออกไปรักษาพระองค์ชั่วคราว ครั้นหายประชวรแล้ว จึงทรงผนวชเป็นสามเณรอีกครั้ง

พ.ศ. ๒๓๗๒ เมื่อพระชนมายุ ๒๐ พรรษา ครบทรงผนวชเป็นพระภิกษุ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทรงลาผนวชออกไปสมโภชตามราชประเพณีแล้ว ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ

โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส กับพระวินัยรักจิต วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และประทับจำพรรษา ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นศิษย์หลวงชั้นแรกในสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่ และประทับ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทรงศึกษาจนแตกฉานในภาษาบาลี แต่มิได้ทรงเข้าสอบเป็นเปรียญ พระนิพนธ์ที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในภาษาบาลีของพระองค์ คือ พระนิพนธ์เรื่อง สุกตวิทตติวิธาน นอกจากนี้ยังได้ทรงนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ เป็นภาษาบาลีอีกหลายเรื่อง นับว่าพระองค์ทรงเป็นปราชญ์ทางภาษาบาลีที่สำคัญพระองค์หนึ่ง

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร พระองค์จึงได้ตามเสด็จมาอยู่ด้วย ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ สมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะสามัญ พระราชทานตาลปัตรแฉกถมปิด เป็นพัดยศ

ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงลาผนวชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้ทรงสถาปนา พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าฤกษ์ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามว่า กรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ ทรงอิสริยยศเป็นประธานาธิบดีแห่งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย จึงทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตเป็นพระองค์แรก เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาลรวมเป็นระยะเวลา ๑๕ ปี

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๘ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภที่จะถวายมหาสมณุตมาภิเษก พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ในตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช แต่พระองค์ไม่ทรงรับ ทรงถ่อมพระองค์อยู่ว่า เป็นพระองค์เจ้าในพระราชวังบวรฯ จักข้ามเจ้านายที่เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ทั้งทรงเจริญพระชนมายุกว่าก็มี จักเป็นที่ทรงรังเกียจของท่าน ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ แม้ว่าพระองค์จะไม่ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษกในที สมเด็จพระสังฆราช แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ถวายพระเกียรติยศในทางสมณศักดิ์สูงสุด เท่ากับทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราช ดังปรากฏในคำประกาศเลื่อนกรมว่า “สมควรเป็นสงฆปริณายก ประธานาธิบดี มีสมณศักดิ์อิสริยยศใหญ่ยิ่งกว่าบรรดาสงฆบรรพตทั้งหลายทั้งปวงในฝ่ายพุทธจักร” ฉะนั้น ในช่วงต้นรัชกาลมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราช เป็นเวลา ๒๓ ปี

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แต่กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ และทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งพระราชพิธีสงฆ์ในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร ประกาศกระแสพระบรมราชโองการสถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ขึ้นเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อวันที่ศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีชวด ตรีศก จ.ศ. ๑๒๕๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๔ นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๘ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พระเกียรติคุณ

พระกรณียกิจพิเศษ

ในปีพ.ศ. ๒๔๑๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะทรงพระอิสริยยศ เป็นกรมหมื่นบวรรั้งสิริยศพันธุ ทรงเป็นพระราชอุปัชฌายาจารย์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ เมื่อทรงผนวชแล้วก็มีได้เสด็จไปประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร แต่เสด็จประทับที่พระพุทธรัดนสถานมนทिरาราม ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน โดยทรงเชิญเสด็จ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และนิมนต์พระราชาคณะผู้ใหญ่ต่างวัดเข้าไปอยู่ด้วยพอครบคณะสงฆ์ ครั้งนั้นทรงผนวชอยู่ ๑๕ วัน ก็ทรงลาผนวช

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นปราชญ์ทางภาษาบาลีที่สำคัญ พระองค์หนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผลงานด้านภาษาบาลีที่สำคัญของพระองค์ก็คือ พระนิพนธ์เรื่อง สุกตวิทตติวิธาน ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงวิเคราะห์ และอธิบายเรื่องสืบพระสุคต ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในประเทศลังกา ในช่วงต้นรัชกาลที่ ๕ สำหรับประเทศไทยนั้น เพิ่งจะมารู้จักพระนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อต้นรัชกาลที่ ๖

นอกจากพระนิพนธ์เรื่องนี้แล้ว พระองค์ยังทรงพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ เป็นภาษาบาลีไว้อีกหลายเรื่อง ส่วนพระนิพนธ์ในภาษาไทยก็ทรงนิพนธ์ไว้หลายเรื่องเช่นกัน ทั้งทางคดีโลกและคดีธรรม ทั้งยังทรงพระปรีชาสามารถในทางร้อยแก้วและร้อยกรองอีกด้วย พระนิพนธ์ที่สำคัญ เช่น ลิลิตพงศาวดารเหนือ โคลงพระราชประวัติในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้น และนอกจากนี้ยังทรงพระอัจฉริยภาพในด้านต่าง ๆ อีกหลายด้าน

ด้านสถาปัตยกรรม

พ.ศ. ๒๓๘๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริที่จะปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ ซึ่งแต่เดิมเป็นพระเจดีย์ขนาดย่อม ให้เป็นพระมหาเจดีย์สำหรับสักการบูชาของมหาชนสืบไป จึงโปรดให้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะยังทรงเป็นกรมหมื่นบวรรั้งสิริยศพันธุ ออกแบบพระเจดีย์ และทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นแม่กองปฏิสังขรณ์ เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาราชประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ถึงแก่พิราลัย

ทรงโปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) เป็นผู้ดูแลต่อมาจนสำเร็จ พระปฐมเจดีย์ที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ จึงเป็นผลงานการออกแบบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

ด้านโบราณคดี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จธุดงค์ไปยังหัวเมืองต่าง ๆ และทรงพบศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ พระองค์ได้ทรงพยายามศึกษาจนสามารถทรงอ่านข้อความในศิลาจารึกได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งทรงเป็นศิษย์ใกล้ชิดพระองค์หนึ่ง ได้ทรงดำเนินรอยตามเป็นเหตุให้ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในทางโบราณคดีพระองค์หนึ่งของไทย ทรงเป็นนักอ่านศิลาจารึกรุ่นแรกของไทย ได้ทรงศึกษาและรวบรวมจารึกต่าง ๆ ในประเทศไทยไว้มาก และได้ทรงอ่านจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ ที่เป็นอักษรขอมเป็นพระองค์แรก

ด้านประวัติศาสตร์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ นอกจากจะทรงสนพระทัยในการศึกษาโบราณคดีแล้ว ยังทรงสนพระทัยในเรื่องประวัติศาสตร์ด้วย ดังจะเห็นได้จากผลงานที่ทรงนิพนธ์ไว้ เช่น ลิลิตพงศาวดารเหนือ เรื่องพระปฐมเจดีย์ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

ด้านดาราศาสตร์และโหราศาสตร์

ในด้านดาราศาสตร์ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างยิ่ง ได้ทรงพระนิพนธ์ ตำราปักขคณนา (ตำราการคำนวณปฏิทินทางจันทรคติ) และทรงเป็นที่เลื่องลือว่าทรงเชี่ยวชาญด้านโหราศาสตร์เป็นอันมาก แต่ไม่ทรงนิยมการพยากรณ์

ด้านวิทยาศาสตร์

ทรงบันทึกจำนวนฝนตกเป็นรายวัน ติดต่อกันเป็นเวลาถึง ๔๕ ปี เริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๕ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๑ เพื่อเป็นการเก็บสถิติน้ำฝนในประเทศไทย ทรงเรียกบันทึกของพระองค์ว่า “จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน” และในจดหมายเหตุนี้ยังได้ทรงบันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองที่สำคัญ ๆ ไว้ด้วย นับเป็นจดหมายเหตุทางประวัติศาสตร์ที่มีค่ามากเรื่องหนึ่ง

ด้านพระศาสนา

ทรงเป็นประธานในการชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระดำริสร้างพระกริ่งขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกว่า “พระกริ่งปวเรศ” ซึ่งนับว่าเป็นยอดแห่งพระกริ่งในสยาม และนับเป็นการให้กำเนิดพระกริ่งขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และได้เป็นแบบอย่างให้มีการสร้างพระกริ่งกันขึ้นในเวลาต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้

พระอวสานกาล

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดถึงพระบรมวงศานุวงศ์เป็นอันมาก ทรงเป็นที่ปรึกษาในกิจการบ้านเมืองที่สำคัญ ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากความในพระราชหัตถเลขาที่กราบทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ บางตอนว่า “ทุกวันนี้หม่อมฉัน

เหมือนตัวคนเดียว ได้อาศัยอยู่แค่สมเด็จพระเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นที่พึ่งที่ปรึกษา เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ ขอให้ทรงพิจารณาให้การให้ละเอียดด้วย”

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะเมื่อทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก นั้น ทรงเจริญพระชนมายุถึง ๘๒ พรรษาแล้ว ทรงประชวรต่อกระฉก จนในที่สุดพระเนตรมืด ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงล้ม พระอัฐิพระกรซ้ายคลาดจากกัน ใช้พระกรข้างนั้น ไม่ได้อีก ทรงประชวรพระโรคกัณฑ์ พระบังคนหนัก จัดเข้าในพระโรคชรา สิ้นพระชนม์ในเวลาเช้าตรู่ของวันพฤหัสบดี ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีมะโรง จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๕๔ ตรงกับวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ สิริพระชนมายุได้ ๘๓ พรรษา ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลา ๔๑ ปี ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเป็นเวลา ๑๐ เดือนเศษ

พระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงพระโกศกุดั่นใหญ่ประดิษฐานไว้ที่พระตำหนักเดิม (ที่เสด็จประทับ) วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลาถึง ๘ ปี จึงได้พระราชทานเพลิงพระศพ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ และได้เชิญพระอัฐิส่วนหนึ่ง ทรงพระโกศทองลงยา เข้าหอนพระนาถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอัฐิอีกส่วนหนึ่งทรงพระเจดีย์ศิลาทอง กับพระอังคารมาวัดบวรนิเวศวิหาร ประดิษฐานพระอัฐิไว้ที่พระตำหนักเดิม บรรจุพระอังคารไว้ที่ฐานพระพุทธรูปญายอค์กะในพระวิหารแก่ง วัดบวรนิเวศวิหาร

ทรงสถาปนาเปลี่ยนค่านำพระนาม

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะเมื่อทรงดำรงสมณฐานันดรเป็น สมเด็จพระมหาสังฆปริณายก ที่สมเด็จพระสังฆราชนั้น ยังไม่มีค่านำพระนามที่บ่งบอกถึงพระเกียรติยศ ในทางสมณศักดิ์ แต่เดิมนั้นเรียกตามพระอิสริยยศแห่งพระบรมราชวงศ์ ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ภายหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเปลี่ยนค่านำพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระประมุขแห่งสังฆมณฑลว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า เพื่อให้ปรากฏพระนามในส่วนสมณศักดิ์ด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาเปลี่ยนค่านำพระนามเป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในคราวเดียวกันกับที่ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔